

***Lūžio pėdsakas: gamtos vaidmuo
Vincos Mykolaičio-Putino ir
Jonas Aistis poezijoje***

***A Trace of Break: the Role of
Nature in the Poetry of Vincas
Mykolaitis-Putinas and
Jonas Aistis***

Dalia SATKAUSKYTĖ
Vilniaus Pedagoginis Universitetas
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

Summary

The subject of the article is the representation of nature in the lyrics of two Lithuanian poets the same period (1918-1940). The interpretation two poems with similar situation of enunciation („In the Night of Autumn“ by Vincas Mykolaitis-Putinas and „The Night of August“ by Jonas Aistis) reveals two different structures of consciousness. The poem of Putinas represents the romantic one: the nature is

treated as a mirror of subject's inner life. In the poem of Aistis nature already has its own value which is independent of human life. But there are some traces of romantic conception of nature too.

Key words: *semiotics, history of culture, romanticism, modern poetry, structure of consciousness, representation of nature.*

Išvadas

Alfonsas Nyka-Niliūnas, apibūdinęs Joną Aistį kaip tylų lietuvių poezijos modernizuotoją, teigia, kad, be viso kito, Aistis modernumą liudija ir „naujas visais laikais mūsų poezijoje populiarus santykio su gamta ir aplinka traktavimas“ (Nyka-Niliūnas, 1996, 67). Lietuvių poezijos tyrinėtojai ne kartą yra užsiminę apie „kitokį“ gamtos vaizdavimą šio poeto kūryboje. Pats Nyka-Niliūnas, turėdamas galvoje pirmąjį Aistis poezijos rinkinį *Eilėraščiai* (1932) pastebi tam tikrą ambivalentiškumą, paradoksalumą. Aistis, viena vertus, tęsia romantinę tradiciją, kur peizažas „dažniausiai atlieka tik fono arba emocinio katalizatoriaus vaidmenį“. Tačiau tuo pat metu jis „yra nebe stereotipinė gamtovaizdžio reprezentacija (kaip, sakykim, Maironio, kurio Šešupė bėga ir Nemunas teka istorinėje – patriotinėje erdvėje), bet konkreti, giliai individualizuota, nei istoriškai, nei literatūriškai nebesąlygota realybė“ (Nyka-Niliūnas, 1996, 67). Gamtovaizdis Aistis poezijoje akivaizdžiausiai rodo perėjimą iš aprašomosios poetikos į transformacinę, kurią mūsų poezijoje įtvirtino Henrikas Radauskas. Tokią išvadą daro Rimvydas Šilbajoris, apibūdindamas to paties rinkinio eilėraštį „Akys“: „Rudens žėrėjimas, krista-

liniai dangaus toliai ir skrendančios gervės – visa tai gyvena akyse ir liejasi į sielą jausmu, kuris yra tų žodžių ir vaizdų pagimdytas, bet jau tiesiogiai nebeaprašomas. [...] Žodžiai ištempiami iki kraštutinių savo galimybių ribų, kur jie įgyja prasmę, kaip Aistis sako: „kaip kurpiaus laimė, vos įmanoma“ (Šilbajoris, 1992, 112). Viktorija Skrupskelytė, kuri, kaip ir Niliūnas, pabrėžia, kad Aistis novatoriškas ne „išorinės formos požiūriu“, poeto naujumą sieja su ypatinga metaforizacijos jėga, sutelkta būtent gamtos vaizde. „Aistis stiprybė yra jo vaizdinė medžiaga – palyginimo ir metaforizacijos keliu išgaunamos tolimų daiktų ir gamtos reiškinių kolizijos, stulbinančios savo taiklumu, konkretumu ir emocine jėga“, – apibendrina literatūros kritikė (Skrupskelytė, 1997, 66). Ji labiau nei kas kitas atkreipia dėmesį į Aistis poezijos vaizdo ir jos keliamo įspūdžio dvilypumą. Refined metaforiškas vaizdas tuo pat metu yra leksiškai labai konkretus, susijęs su valstietiškos buities kasdienybe – „tartum subtilus vaizduotės piešinys pačioje medžiagoje“ (Skrupskelytė, 1997, 66). Taigi žmogaus pasaulis Aistis poezijoje nėra atitrūkęs nuo gamtos, tačiau gamta jau nėra tik pretekstas žmogiškajai viduje išsakyti:

„Aisčiui rūpėjo ne aristokratiška, išgryninta poezija, o turbūt šie dalykai: emociją atverti spontaniškomis fizinio pasaulio percepcijomis taip, kad jos būtų išgyvenamos širdimi ir pojūčiais, ir išlaikyti pusiausvyrą tarp medžiagos ir dvasios, pernelyg nenuslystant nei į vieną, nei į kitą“ (Skrupskelytė, 1997, 67).

Tokie gana radikalūs poetinio vaizdo pakitimai siūlo prielaidą, kad turėtų vykti ir panašūs pasaulio suvo-

kimo poslinkiai. Semiotiniu požiūriu, „meninio teksto kalba savo esme yra tam tikras meninis pasaulio modelis; visa teksto struktūra priklauso „turiniui“ – yra informatyvi“, – teigia Jurijus Lotmanas (Lotman, 1998, 30). Tad šio straipsnio tikslas ir būtų patyrinėti, kokie pasaulio ir žmogaus suvokimo pokyčiai slypi *kitaip* vaizduojamoje Aisčio poezijos gamtoje.

Putinas ir Aistis: panašios naktys ir skirtingi pasauliai

Kaip analizės objektą pasirinkome palyginti du eilėraščius – Vinco Mykoliaičio-Putino „Rudenio naktį“ ir Jono Aisčio eilėraštį „Rugpjūčio naktis“. Chronologiškai jie gana artimi: Putino eilėraštis parašytas 1922 m. ir publikuotas rinkinyje *Tarp dviejų aušrų* (1927), Aisčio eilėraštis išspausdintas pirmajame poeto lyrikos rinkinyje *Eilėraščiai*, išėjusiame 1932 m. Be chronologinio, gana artimo parašymo laiko, abu eilėraščius sieja ir laiko atitikimai pačiuose tekstuose. Jie užfiksuoti jau eilėraščių pavadinimuose – tai naktis panašiam gamtos ciklo taške. Panaši ir „pasakymo sakymo“, kalbant semioti-

kos terminais, situacija: žvaigždėtas nakties dangus abiejų eilėraščių pradžioje atlieka katalizatoriaus (ar, semiotikos terminais kalbant, manipuliacijos adresanto) vaidmenį ir skatina subjekto refleksijas, kurios, nors ir turi sankirtos taškų, vis dėlto yra gana skirtingos. Žmogaus ir gamtos santykio samprata, išryškėjanti šiuose eilėraščiuose, priklauso jau skirtingoms kultūrinėms paradigmoms ir akivaizdžiai patvirtina Vytauto Kavolio teiginį, kad „ir tuo pačiu metu gyvenantieji gali savo galvojimu ir vaizduote priklausyti skirtingiems istorijos laikotarpiams“ (Kavolis, 1994, 142).

„Rudenio nakti“: romantinis harmonijos ilgesys

*Tyli naktis, šviesi rudens naktis,
Skambi kaip dainiaus kankliai šilkastygiai,
Pilkus laukus, ir pievas, ir girias
Užliejo sidabru taip lygiai lygiai.*

*Vėlai nuklydau aš į tuščią lauką
Tavim pasigėrėt, gilus dangau.
Pakėliau veidą į žvaigždėtą aukštį –
Ir tartum lašas jūroj išnykau.*

*Ir nežinau, kad šioj buities kelionėj
Minu vien žemės tremtinio takus,
O mano džiaugsmas, poilsis ir laisvė
Toli, kaip aukštos žvaigždės ir dangus.*

*Ir nežinau, kad ryt ir vėl su saule,
Ant veido užsimovęs margą kaukę,
Žingsniuosisiu, kaip lig šiol, į šviesų rūmą,
Kur nieks manęs nei sveikina, nei laukia.*

*Ir nežinau, kad visos mano dienos
Bus be vilties skausminga vienuma,
Kur mano siela kaip nyki liepsnelė
Klajos, dangaus žvaigždėto laukdama.*

*Tyli naktie, šviesi rudens naktie!
Tau daug yr žiburių dangum spindėti,
O man širdis viena, tyli, liūdna:
Tau šviesti ir spindėt, o man mylėti.*

(Mykolaitis-Putinas, 1982, 105)

Putino eilėraštis, regis, nesunkiai „įsirašytų“ į sąmoningumo struktūrą, kurią Vytautas Kavolis pavadino individualybės formomis po kosminiu gaubtu. Kavolio nuomone, tokia struktūra Lietuvoje susiformavo tarp 1905-1922 m. „Iš paveldėtų ar išmuktų tradicijų ištrūkus, intymiau susidomima savo paties (asmenine ir tautine) individualybe, ir, kartu, kontempliatyviai ar audringu mostu, liejamasi į kosmosą už bet kokios ortodoksijos ribų. Naujas sąmoningumas gimsta įtampoje tarp asmeniškai ir tautiškai individualių kūrybos formų ieško-

jimo ir problemiškesnio santykio su visatos gelmėmis pajutimo“, – taip tyrinėtojas apibūdina, jo nuomone, naują kultūrinę paradigmą (Kavolis, 1994, 142-43). Ryškiausiai šios paradigmos atstovais laikomi Vydūnas, Čiurlionis ir Krėvė. Putiną (visų pirma kaip romano *Altorių šešėly* autorių) Kavolis priskiria vėlesnei, 1922-1942 m. sąmoningumo struktūrai, pavadintai įstrigusių išsilaisvinimu. Priklausymo pastarajai aptariamas Putino eilėraštis taip pat nepaneigia. Didelio paradokso čia nėra. Ir eilėraštis „Rudenio naktį“ (kurio parašymo data simboliš-

kai sutampa su abiejų struktūrų riba, kuri niekada nebūna griežtai nubrėžta), ir visas rinkinys *Tarp dviejų aušrų* gali būti laikomas ribiniu, turinčiu ir vienos, ir kitos struktūros bruožų (priklausymą įstrigusio išsilaisvinimo stuktūrai patvirtintų akciją stabdantis ir nuo kitų attribojantis „subjektyvaus asmeniškumo“ ir kontempliacijos (Kavolis, 158) perteklius).

Tačiau jeigu tyrinėjimo problematiką susiaurinsime iki gamtos ir žmogaus santykio ir jo poetinės raiškos, pamatysime, kad Putinas „Rudenio naktį“ tęsia, varijuoja ir šiek tiek komplikuoja romantišią gamtos suvokimą. Tai klasikinis pavyzdys vieno iš romantinės poetikos modelių, kuriame, kaip minėta, gamta atlieka tik jausminio „katalizatoriaus“ arba sielos, emocinės būsenos veidrodžio vaidmenį. Nakties dangus tik pirmoje šio eilėraščio strofoje turi gamtinę vertę. Tolimesniame tekste ji tampa tiesiog lyginimo pagrindu, galimybe prabilti apie nelaimingą savo būtį: ten – „džiaugsmas, poilsis ir laisvė“, čia, žmogiškame pasaulyje, – monotonija, melas ir vienatvė. Panašiu principu gamtiškojo pasaulio ramybės ir harmonijos – žmogiško nerimo temą plėtoja Maironis eilėraštyje „Užmigo žemė“. Tačiau esama ir skirtumo. Maironio eilėraštyje ir gamtai, ir žmogui skiriama beveik tiek pat vietos. Putino eilėraštyje disproporcija akivaizdi, jame vi-

sais atžvilgiais dominuoja žmogiškasis pasaulis. Šiam poslinkiui apibūdinti visiškai tinkami Kavolio pastebėjimai: intymesnis susidomėjimas savo paties individualybe, kontempliatyvus liejimasis į kosmosą. Pastarąjį aspektą eilėraštis tiesiog iliustruoja: susiliejimas („išnykau“) tampa kontempliacijos pradžia (visas tolesnis eilėraščio tekstas). Ar Putino poezijoje, bent jau simbolistinio laikotarpio, išsakytas žmogaus santykis su „visatos gelmėmis“ kaip gamtos reprezentantu yra problemiškas? Be jokios abejonės – jau vien dėl to, kad kyla klausimas, ar gamtos vaizdą, manifestuotą labai nekonkrečiomis viršūnių, gelmių, žemės, nakties ar žvaigždžių figūromis ir tampantį „vidinės visatos“ projekcija, iš viso galima vadinti gamtos vaizdu. Jei Putiną šiuo aspektu lyginsime su Maironiu, poslinkis akivaizdus. Nors gamtos vaizdas Maironio poezijoje neretai yra tik pretekstas kalbėti apie „skausmo dūmas“, jis tuo pat metu nenustoja būti nei vizualiai suvokiamas konkretus peizažas, nei nuo žmogaus valios nepriklausomas Dievo tvarinys („Nuo kaskadų baltų lyg bažnyčių smalka/ Kyla Viešpačio garbei rūkai“, eil. „Rigi Kulm“, Maironis, 1987, 182). O Putinui nesužmoginta visata, anot Mamerto Indriliūno, „yra šalta ir tuščia, neturinti nei garsų, nei spalvų“ (Indriliūnas, 1944, 222).

„Rugpjūčio naktis“: romantinės harmonijos pertrūkiai

*Švelni rugpjūčio vėsuma,
O širdis net ritmą lėtina...
Keista naktis! Žiūriu žvaigždėsna –
Pasibaisėtina, pasibaisėtina!*

*Rami naktis, nutilusi –
Pasibaisėtina! Ak aiman, ten
Pulkais taip auga žvaigždės, pilasi
Ir krinta lietumi lyg deimantai...*

*Nurimk, širdie, nurimk, papaikėle,
Nėra ko jaudintis ir plakti –
Kas dedasi danguj, ne tavo reikalas,
Kas dedasi danguj rugpjūčio naktį...*

*O tos žvaigždelės sielvartingai krinta...
Tik šilas po senovei dunkso...
Net darosi graudu. Kad jį kur šimtas!-
Naktis verta Flamarijono plunksnos!*

(Aistis, 1988, 64)

Aisčio eilėraštyje esama romantinio gamtos suvokimo pėdsakų, bet pats romantinis gamtos ir žmogaus vieningumo, santarvės ar sutapimo modelis jau nebėra dominuojantis. Tam tikrais aspektais ši eilėraštį galima interpretuoti kaip kovą tarp dviejų gamtos suvokimo būdų, tarp dviejų sąmoningumo paradigų. Žvaigždėto dangaus sukeliama reakcija jau nuo pat eilėraščio pradžios yra dviprasmiška. Somatine figūra („širdis net ritmą lėtina“) išreikštas rugpjūčio nakties poveikis eilėraščio subjektui lygiai vienodai gali reikšti ir romantinio susiliejo su gamta pradžią, ir estetinio objekto poveikį, ir dar ką nors. Tačiau jei, kol kas atsiribodami nuo toles-

nio teksto, šį poveikį interpretuosime kaip „ištirpimo“ visatoje pradžią, šis ištirpimas vis tiek jau nebus grynai romantinio pobūdžio. Širdis pernelyg somatizuota. Romantinei poetikai atstovaujančioje lietuvių lyrikoje, kur širdis yra ne tiek subjekto metonimas kiek vidujybės metafora, ji stoja, blaškosi, nerimsta... Ritmą lėtinančios širdies figūra jau išduoda avangardo poetikos poveikį¹. Romantinės interpretacijos galimybę kvestionuoja pirmos strofos pabaiga. Subjektas neištirpsta tylioje žvaigždėtoje naktį (figūratyviai visai taip pat apibūdintoje kaip ir Putino eilėraštyje), jis yra neišvardintame čia, o žvaigždės lieka ten. Kalbantysis yra stebėtojas

(„žiūriu žvaigždėsna“), kuris mato ypatingo intensyvumo vaizdą. Toks vaizdo pobūdis išryškėja tik antros strofos pabaigoje, kurioje dominuoja gausos, pertekliaus figūros, kontrastuojančios su nakties ramybe ir tylą („*Pulkais* taip auga žvaigždės, *pilasi*/ *Ir krinta lietumi* lyg deimantai“.) Tai į šitą intensyvų ir neoromantiškai estetizuotą vaizdą (deimantai priklausytų neoromantikų žodynui) reaguojama kaip į kažką svetimą ir nesuprantamą: „Pasibaisėtina, pasibaisėtina!“ Tiesa, ši reakcija tekste pasirodo anksčiau (pirmoje strofoje) nei atskleidžiama jo priežastis (antroje strofoje) – taip sukuriamas skaitymo intriga, kuri toliau išlaikoma visame eilėraštyje. Gana tipiškas Aisčio poezijai žaidimas: skaitytoji siūlomas romantinio skaitymo kodas, kuris čia pat kvestionuojamas ir griauamas. Šia strategija grįstos ir likusios dvi eilėraščio strofos, kurias galima interpretuoti kaip intensyvią kovą tarp dviejų gamtos išgyvenimo modelių. Trečios strofos pirmoje pusėje plakanti širdis, kurios prašoma nurimti, ir tiesiogiai įvardintas susijaudinimas patvirtintų gamtovaizdžio poveikį subjektui. Bet tradicinis, romantine retorika grįstas susijaudinimo aprašymas pertraukiamas visai kitokios, gerokai proziškesnės stilistikos dveilio.

„Kas dedasi danguj, ne tavo reikalas“, – tai savęs įtikinėjimo veiksmas, bandymas pasipriešinti į save visiškai įtraukiančiam gamtos pasauliui, galiausiai sunaikinančiam ir patį subjektą („Ir poetai soduose ištirpo“, – jau visai atvirai iš tokio santykio su gamta šaipysis Henrikas Radauskas eilėraštyje „Juk tai romantika“, Radauskas, 1980, 194). Kai skaitytojas jau patiki antiromantine subjekto pozicija, šis vėl grįžta prie romantinės retorikos. Ketvirtos strofos pradžia – tipiškas pavyzdys romantiniam diskursui būdingos metaforikos, grįstos subjekto jausmų perkėlimu gamtos vaizdai. Stebinčiam žvaigždžių kritimą graudu („Net darosi graudu“), tad ir „žvaigždelės sielvartingai krinta“. Tačiau subjekto, stebinčio žvaigždėtą nakties dangų „istorija“ nesibaigia tokia romantine kulminacija. Pertaras „Kad ją kur šimtas!“ struktūriškai sujungia abi – romantinę ir anti- ar tiesiog ne-romantinę subjekto pozicijas. Eilėraštis baigiamas pastarąja – distancijos, stebėjimo ir aprašymo vertės teigimu. Kontrastas tarp dviejų gamtovaizdžio suvokimo tipų eilėraščio pabaigoje didžiausias. Prabilęs gryniausią romantinę retoriką, eilėraščio subjektas tuo pat sugriauna skaitytojo lūkesčius, apibūdindamas nakties grožį kaip vertą aprašymo².

Išvados

Tokia aptarto eilėraščio pabaiga nereiškia, kad Aistis galutinai susidoroja su romantiniu gamtos traktavimu (pastarąjį žingsnį, kaip minėta, žengs Henrikas Radauskas). Žmogaus santykis su gamta ir šiame eilėraštyje, ir visoje Aisčio poezijoje dvilypis, ir tas dvilypumas „jaustas“ pačioje eilėraščio struktūroje, grįstoje nuolatinio dviejų skirtingų požiūrio taškų kaitaliojimu. Subjektas čia žvelgia į gamtos vaizdą projektuodamas į jį savo vidujybę, čia iš karto tokį požiūrį sukomplikuoja, pripažindamas gamtos pasauliui sa-

vaiminę, nuo žmogiškos vidujybės nepriklausomą vertę. Tokia žmogiška ir drauge autonomiška gamta patiriama pirmiausia jauslėmis – Aisčio poezija, lyginant su Putino, daug konkretnė, daiktiskesnė. Eilėraščio struktūrine dominante tampa ne žvilgsnis, tuoj pat virstantis refleksija, bet tiesiog žvilgsnis, atveriantis fenomenologinę regimo pasaulio įvairovę. Aptartas Aisčio eilėraštis, kaip ir visa jo poezija, reprezentuoja ne tiek patį radikalai pasikeitusį požiūrį į gamtą, kiek patį ketimosi procesą.

Literatūra

1. Aistis J. Katarsis. – Vilnius: Vaga, 1988. – 382 p.
2. Indriliūnas M. V. Mykolaičio-Putino kelias// Kūryba, 1944, Nr. 5. – 222 p.
3. Kavolis V. Žmogus istorijoje. – Vilnius: Vaga, 1994. – 566 p.
4. Lotman J. Ob isskustve. – Sankt Peterburg: Isskustvo – SPB, 1998. – 704 p.
5. Mykolaitis-Putinas V. Lyrika. – Vilnius: Vaga, 1982. – 443 p.
6. Nyka-Niliūnas. Temos ir variacijos. – Vilnius: Baltos lankos, 1996. – 462 p.
7. Radauskas H. Lyrika. – Vilnius: Vaga, 1980. – 350 p.
8. Skrupskelytė V. Jonas Aistis// Lietuvių egzodo literatūra 1945-1990. – Vilnius: Vaga. – 57-78 p.
9. Šilbajoris R. Netekties ženklai. – Vilnius: Vaga, 1992. – 749 p.

¹ Aatskirai verta būtų paanalizuoti ir visą eilėraščio ritmiką – kol kas tik darome hipotezę, kad esama avangardo poveikio (ar sąsajų) ir šiame lygmenyje.

² Vytautas Kubilius rinktinės *Katarsis* paaiškinimuose rašo, kad pagal prancūzų astronomo K. Flamariono (1842-1925) veikalą Lietuvoje buvo parašyta ir išleista Lietuvos kaime populiarė knyga *Sodiečių dangus*. 1932 ir 1940 m. rinkiniuose Aisčio eilėraštis „Rugpjūčio naktis“ turėjo epigrafą: „Rugpjūtį pulkais krinta žvaigždės. Flamarionas“ (Aistis, 1988, 366).